

МВС УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ
Кафедра криміналістики та судової експертології
Кафедра кримінального процесу та організації досудового слідства

**ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ
СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАНЬ ПІД ЧАС
РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ, УЧИНЕНИХ
НА ТЕРИТОРІЇ ОПЕРАЦІЇ ОБ'ЄДНАНИХ
СИЛ, А ТАКОЖ НА ТИМЧАСОВО
ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЯХ**

Науково-методичні рекомендації

Харків 2018

УДК [343.98+343.132] (477.61+477.62)
 ББК 67.9(4УКР)62+67.9(4УКР)311.72
 О – 75

АВТОРИ

Кікінчук Василь Васильович, к.ю.н., завідувач кафедри криміналістики та судової експертології факультету № 1 Харківського національного університету внутрішніх справ

Степанюк Руслан Леонтійович, д.ю.н., професор, професор кафедри криміналістики та судової експертології факультету № 1 Харківського національного університету внутрішніх справ

Юхно Олександр Олександрович, д.ю.н., професор, завідувач кафедри кримінального процесу та організації досудового слідства факультету № 1 Харківського національного університету внутрішніх справ

Пазинич Тетяна Анатоліївна, к.ю.н., доцент, доцент кафедри криміналістики та судової експертології факультету № 1 Харківського національного університету внутрішніх справ

Книженко Світлана Олександрівна, к.ю.н., доцент, доцент кафедри криміналістики та судової експертології факультету № 1 Харківського національного університету внутрішніх справ

Фоміна Тетяна Григорівна, к.ю.н., доцент кафедри кримінального процесу та організації досудового слідства факультету № 1 Харківського національного університету внутрішніх справ

Затверджено на засіданні кафедри криміналістики та судової експертології (протокол № 3 від 06.11.2018)

У науково-методичних рекомендаціях представлені процесуальні та тактичні особливості використання спеціальних знань в ході розслідування кримінальних правопорушень, що мають місце на території проведення операції Об'єднаних сил.

Акцентовано увагу на групі злочинів, що становлять особливу суспільну небезпеку та є поширеними на тимчасово окупованих територіях. Йдеться про вибух, загрозу вибуху та виявлення саморобного вибухового пристрою. З урахуванням відзначеної категорії розкрито зміст та окремі особливості процесуальної і непроцесуальної форм використання спеціальних знань.

Для працівників органів Національної поліції України, науковців, викладачів, ад'юнктів, аспірантів, докторантів, курсантів, студентів та слухачів навчальних закладів юридичного профілю, а також усіх, хто цікавиться питаннями удосконалення діяльності підрозділів Міністерства внутрішніх справ та органів Національної поліції України.

Особливості використання спеціальних знань під час розслідування злочинів, учинених на території операції Об'єднаних сил, а також на тимчасово окупованих територіях : науково-методичні рекомендації / В.В. Кікінчук, Р.Л.Степанюк, Юхно О.О. та ін.. Харків : ХНУВС. 2018. 48 с.

УДК [343.98+343.132] (477.61+477.62)
 ББК 67.9(4УКР)62+67.9(4УКР)311.72
 О – 75

ЗМІСТ

Вступ	4
1. Процесуальний порядок використання спеціальних знань під час розслідування злочинів, учинених на території операції Об'єднаних сил, а також тимчасово окупованих територіях	7
2. Особливості використання спеціальних знань під час розслідування злочинів, учинених на території операції Об'єднаних сил, а також тимчасово окупованих територіях	14
3. Особливості тактики огляду місця події при виявленні вибухового пристрою	27
4. Основи призначення вибухотехнічної експертизи	41
Список використаних джерел	46

Вступ

Згідно чинного кримінального процесуального законодавства України не існує будь-яких відмінностей між процесуальним порядком використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів в звичайних регіонах і на території операції Об'єднаних сил, а також на тимчасово окупованих територіях. Мова може вестись лише про тактичні особливості проведення окремих слідчих (розшукових) дій чи негласних слідчих (розшукових) дій та по питаннях взаємодії з підрозділами інших правоохоронних органів і суду, розвідки, контррозвідки Збройних Сил України, Службою безпеки України, військовими підрозділами Об'єднаних сил та військово-цивільною адміністрацією, волонтерськими, іншими громадськими організаціями та засобами масової інформації.

Однак, у зв'язку з тим, що частина території України з березня 2014 року по теперішній час не підконтрольна органам державної влади України та є тимчасово окупованими територіями, сторона обвинувачення не може у повній мірі виконати обов'язки та реалізувати права на таких територіях, які на неї покладені Кримінальним процесуальним законодавством України.

В ході досудового розслідування кримінальних проваджень щодо злочинів, вчинених на тимчасово окупованих територіях, сторона обвинувачення стикається з рядом проблем у збиранні доказів. Так, основними проблемами збирання доказів у таких категоріях проваджень є:

1) неможливість доступу слідчого, прокурора до непідконтрольної території України з метою проведення слідчих дій;

2) неможливість проведення слідчих дій на лінії розмежування у зоні проведення операції Об'єднаних сил, а також на тимчасово окупованих територіях (території Луганської та Донецької областей) унаслідок замінування окремих територій та бойових зіткнень;

3) неможливість витребування необхідних речей та документів у установах, підприємствах та організаціях, що знаходяться на непідконтрольних територіях;

4) знаходження осіб, у розпорядженні яких знаходяться докази на території України, яка не підконтрольна органам державної влади України;

5) не визнання особами, які захопили органи державної влади, інші установи та організації юрисдикції органів державної влади України на ними.

Однак, зазначені та інші проблеми по збиранню доказів, що виникають під час розслідування кримінальних проваджень щодо злочинів, вчинених на тимчасово окупованих територіях слідчими вирішується у переважній

більшості досить ефективно проведенням комплексу слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових дій). Зокрема, по вказаній категорії кримінальних проваджень докази отримуються при:

- моніторингу (огляді) мережі Інтернет – профілів у соціальних мережах, відеохостингу «You Tube», «офіційних» сайтів органів управління терористичних організацій «ЛНР» та «ДНР», сайтів ЗМІ (містять фотозображення, електронні документи у тому числі розпорядчого характеру, відеозаписи, тощо);

- допитів свідків, підозрюваних, потерпілих, в т.ч. які прибувають з тимчасово окупованої території;

- проведенням усього комплексу негласних слідчих дій, найбільш результативними з яких є зняття інформації з транспортних мереж (ст. 263 КПК України, в основному контроль телефонних розмов та смс-листування) та зняття інформації з електронних інформаційних систем (ст. 264 КПК України, в основному отримання інформації з поштових скриньок);

- витребування документів у органах державної влади, підприємствах, установах, організаціях (ДМС, закладах охорони здоров'я, соціального захисту тощо);

- проведенні тимчасових доступів до інформації, що знаходиться у розпорядженні мобільних операторів;

- пред'явленню особи для впізнання;

- проведенні відповідних експертиз (вибухотехнічних та ін.).

При цьому, окремою проблемою є отримання доказів у вигляді показань осіб (свідків чи потерпілих) з числа мешканців тимчасово окупованої території, оскільки, останні постійно переміщуються через лінію розмежування у зоні проведення операції Об'єднаних сил, а також на тимчасово окупованих територіях та через адміністративний кордон України з АР Крим. В подальшому, виникають проблеми під час судового розгляду кримінального провадження, зокрема у виконанні положень ст. 23 Кримінального процесуального кодексу України (безпосередність дослідження показань, речей і документів). Так, свідків з числа осіб, мешканців тимчасово окупованих територій належним чином не можливо викликати у судове засідання та/або вони не можуть з'явитися у зв'язку з тиском представників ЛНР/ДНР. Вирішенням зазначеної проблеми є допит свідка (потерпілого) прокурором на стадії досудового розслідування у судовому засіданні, у порядку, передбаченому ст. 225 Кримінального процесуального кодексу України.

Процес збирання доказів передбачає здійснення сторонами кримінального провадження певних дій, серед яких: пошук і виявлення доказів, фіксація доказової інформації, вилучення та збереження доказів для їх подальшого

дослідження, оцінка й використання отриманих доказів у ході доказування у кримінальному провадженні та інші. Серед засобів збирання доказів сторонами кримінального провадження, перелічених у ст. 93 КПК, є й такі, що передбачають участь спеціаліста і потребують використання спеціальних знань, а саме: витребування та отримання висновків експертів, проведення процесуальних дій, таких як огляд місця події, обшук, огляд, слідчий експеримент та ін.

Окрім цього, у нелегальному обігу зараз перебуває велика кількість зброї, вибухівки та вибухових пристроїв. Ці засоби систематично використовуються для сповідання екстремістських поглядів в зоні операції Об'єднаних сил, а також на тимчасово окупованих територіях. Крім фактів використання вибухівки, систематично до чергових частин відділів поліції надходять неправдиві повідомлення про замінування об'єктів. Реагування на них тягне за собою не тільки зрив важливих заходів, а й значні затрати сил, часу і коштів з боку органів правопорядку. На перевірку неправдивих повідомлень про загрозу вибухів марно витрачається значний грошовий ресурс, адже залучається багато спеціальної техніки, велика кількість осіб з числа спеціальних силових і експертних підрозділів, медичних закладів, пожежної охорони. Все це завдає значні збитки державі.

На повідомлення про факти вибухів, загрози вибухів або виявлення саморобних вибухових пристроїв одночасно реагують підрозділи Національної поліції, Експертної служби України, Державної служби України з надзвичайних ситуацій та іноді й інші служби і відомства. Складні умови роботи і така кількість представників різних структур вимагають вироблення єдиного бачення щодо змісту та форми використання спеціальних знань.

Саме з цією метою розроблено представлені науково-практичні рекомендації.

1. Процесуальний порядок використання спеціальних знань під час розслідування злочинів, учинених на території операції Об'єднаних сил, а також тимчасово окупованих територіях

Під час досудового розслідування злочинів слідчі мають справу як із традиційними для криміналістики, так і з нетрадиційними слідами злочинної діяльності та речовими доказами. У таких випадках для правильної підготовки та організації слідчої дії, виявлення й оцінки всіх обставин, що мають значення для кримінального провадження, правильного відбору тих об'єктів, які пов'язані з підготовкою та вчиненням злочину, лише базової юридичної підготовки слідчого може бути не достатньо. З метою забезпечення належної ефективності окремих слідчих (розшукових) дій бажаною, а то й обов'язковою, слід вважати участь спеціаліста у проведенні відповідної дії. Завдання спеціаліста полягає в тому, щоб на підставі своїх знань він сприяв слідчому у виявленні та вилученні слідів злочину, предметів і документів, що можуть бути речовими доказами у кримінальному провадженні, і з цією метою брав активну участь у певній процесуальній дії. Вже на етапі проведення слідчої дії спеціаліст допомагає слідчому здійснити попереднє дослідження виявлених об'єктів з метою визначення в них ознак і властивостей, що можуть мати доказове значення у кримінальному провадженні, водночас не завдаючи шкоди їм, не змінюючи їх стану та маючи на увазі, що в майбутньому для поглибленого дослідження таких об'єктів може бути призначено судову експертизу.

За сучасною юридичною доктриною спеціальні знання – це незагальновідомі знання та є такими, що не мають масового поширення і якими володіє обмежене коло фахівців (фахівець – загальне поняття для позначення особи, яка володіє спеціальним знаннями), тому застосування спеціальних знань у досудовому розслідуванні базується, насамперед, на залученні до процесу розслідування спеціаліста й експерта, тобто осіб, які володіють такими спеціальними знаннями та навичками. Коло питань, які вирішуються кожним з них у кримінальному провадженні, обумовлюється їх процесуальним статусом.

Залучення фахівців (у контексті пошуку та фіксації джерел інформації про злочинну подію) – це не лише доцільна форма застосування спеціальних знань і технічних засобів під час провадження слідчих дій, але й гарантія якісного та ефективного виконання слідчим усього спектра своїх професійних обов'язків у конкретних умовах. Особиста участь спеціаліста в підготовці та проведенні слідчих дій – це не перекладання слідчим частини своїх обов'язків, а необхідність

грамотного використання спеціальних знань із різних галузей науки й техніки з метою якісного розкриття та розслідування злочину.

Частиною 1 ст. 71 КПК України передбачена участь у кримінальному провадженні спеціаліста-консультанта, а ч. 2 ст. 71 КПК України – можливість залучення спеціаліста для надання безпосередньої технічної допомоги (фотографування, складення схем, планів, креслень, відбір зразків для проведення експертизи тощо) сторонами кримінального провадження і судом під час судового розгляду.

Найчастіше до участі в слідчих діях, зокрема, при огляді місця події чи огляді, наприклад речей, документів, слідів, знарядді та предметів злочину залучається, як спеціаліст інспектор-криміналіст (технік-криміналіст), підпорядкований територіальному відділу поліції, а також експерти – співробітники експертно-криміналістичних підрозділів МВС України, котрі мають відповідну криміналістичну підготовку, з метою використання їх спеціальних знань у збиранні та фіксації слідів на місці вчинення злочину чи в разі потреби використання спеціальних знань.

Довідково-консультативна форма використання спеціальних знань може застосовуватися сторонами та їх представниками в ході збирання доказів. Так, спеціаліст може вказати адвокату чи слідчому на об'єкти, які в майбутньому можуть набути статусу речових або документальних доказів. Визначення в кримінально-процесуальному законі права спеціаліста звертати увагу сторони, яка його залучила, або суду на характерні обставини чи особливості речей і документів (п. 3 ч. 2 ст. 71 КПК) якраз і надає можливість виявляти речі, документи під час проведення процесуальних дій. Водночас ця можливість існує тільки завдяки спеціальним знанням і навичкам спеціаліста. Мета сторін кримінального провадження на стадії збирання доказів – установлювати, в чому саме полягають особливості досліджуваних речей і документів та явищ, використовуючи його знання.

Так, наприклад, участь спеціаліста в проведенні слідчих (розшукових) дій, як форма застосування спеціальних знань у розслідуванні комп'ютерних злочинів, має на меті надання допомоги слідчому у визначенні статусу комп'ютерного об'єкта, його стану, конструктивного призначення та особливостей, наявності ознак або слідів впливу на машинні носії інформації чи інформацію, що міститься на них. Поради спеціаліста, надані слідчому під час проведення слідчої (розшукової) дії, можуть стосуватися визначення порядку виявлення й дослідження комп'ютерних об'єктів, фіксації їх стану, можливості та доцільності вилучення всіх або окремих комп'ютерних об'єктів, а в разі здійснення таких дій – належного пакування та створення умов для надійного зберігання з метою забезпечення цілісності й недоступності для сторонніх осіб збереженої

інформації. Також спеціаліст допомагає правильно описати дії слідчого з виявлення комп'ютерних об'єктів, вказати їх правильні назви, які надають змогу в подальшому їх ідентифікувати. Особливо важливо, щоб спеціаліст мав не лише спеціальні знання в певній галузі, але й достатні навички їх застосування на практиці. Спеціаліст як консультант – поки що відносно нова фігура в судочинстві, і його діяльність у процесі, як обізнаної особи, на практиці задіяна далеко не повною мірою.

Стаття 71 «Спеціаліст» КПК України визначає : 1. Спеціалістом у кримінальному провадженні є особа, яка володіє спеціальними знаннями та навичками застосування технічних або інших засобів і може надавати консультації під час досудового розслідування і судового розгляду з питань, що потребують відповідних спеціальних знань і навичок.

2. Спеціаліст може бути залучений для надання безпосередньої технічної допомоги (фотографування, складення схем, планів, креслень, відбір зразків для проведення експертизи тощо) сторонами кримінального провадження під час досудового розслідування і судом під час судового розгляду.

3. Сторони кримінального провадження мають право під час судового розгляду заявляти клопотання про залучення спеціаліста або використання його пояснень і допомоги.

4. Спеціаліст має право:

1) ставити запитання учасникам процесуальної дії з дозволу сторони кримінального провадження, яка його залучила, чи суду;

2) користуватися технічними засобами, приладами та спеціальним обладнанням;

3) звертати увагу сторони кримінального провадження, яка його залучила, або суду на характерні обставини чи особливості речей і документів;

4) знайомитися з протоколами процесуальних дій, в яких він брав участь, і подавати до них зауваження;

5) одержувати винагороду за виконану роботу та відшкодування витрат, пов'язаних із його залученням до кримінального провадження;

6) заявляти клопотання про забезпечення безпеки у випадках, передбачених законом.

5. Спеціаліст зобов'язаний:

1) прибути за викликом до слідчого, прокурора, суду і мати при собі необхідні технічне обладнання, пристрої та прилади;

2) виконувати вказівки сторони кримінального провадження, яка його залучила, чи суду та давати пояснення з поставлених запитань;

3) не розголошувати відомості, які безпосередньо стосуються суті кримінального провадження та процесуальних дій, що здійснюються (здійснювалися) під час нього, і які стали відомі спеціалісту у зв'язку з виконанням його обов'язків;

4) заявити самовідвід за наявності обставин, передбачених цим Кодексом.

Стаття 72 «Відповідальність спеціаліста» КПК України закріплює такі положення : 1. У разі неприбуття до суду без поважних причин або неповідомлення про причини неприбуття на спеціаліста судом покладаються всі витрати, пов'язані з оголошенням перерви в судовому засіданні.

Під час вибору спеціаліста завжди постають питання: як визначити необхідну кваліфікацію особи, котра залучається як спеціаліст, кого краще залучити в цій якості. Наприклад, для з'ясування питань у галузі економічних знань – чи достатньо, аби особа мала тільки вищу економічну освіту й стаж роботи в цій галузі, чи все ж доцільніше залучати осіб з удосконаленим рівнем знань та вищою кваліфікацією (наприклад, аудитор або особа, що атестована як судовий експерт). З практики захисника в кримінальному провадженні можна сказати, що для участі у проведенні тимчасового доступу до речей та документів і їх вилученні під час виконання таких слідчих дій, як огляд місцевості, приміщення, речей та документів (ст. 237 КПК), обшуку житла та іншого володіння особи (ст. 236 КПК), слідчого експерименту (ст. 240 КПК) більш ефективним буде залучення як спеціаліста атестованого судового експерта. Саме йому, як особі, що безпосередньо здійснює експертизу, відомий обсяг необхідних документів та речей, які згідно з методиками проведення експертиз із певних питань необхідні для того, щоб зібраних (вилучених) документів було достатньо для проведення експертизи та надання такого процесуального джерела доказів, як висновок експерта.

Процедура залучення спеціаліста до участі в проведенні певних процесуальних дій має свої особливості. Зрозуміло, що до початку слідчої (розшукової) дії, в якій бере участь спеціаліст, слідчий повинен особисто пересвідчитися в його особі, з'ясувати його відношення до підозрюваного або потерпілого, роз'яснити йому права й обов'язки відповідно до ч. 3 ст. 223 КПК України. За необхідності у спеціаліста до початку проведення слідчої (розшукової) дії може бути відібрано підписку про нерозголошення відомостей, що становлять державну, банківську таємницю чи таємницю слідства, які стануть відомими спеціалісту у зв'язку з його участю в проведенні слідчої дії.

У разі участі в такій слідчій дії, як допит, спеціаліст має право ставити учасникам процесуальної дії питання, які повинні стосуватися конкретної процесуальної дії, не виходити за межі визначеного слідчим предмета допиту й не мати характеру окремого допиту підозрюваного, потерпілого або свідка, оскільки запитання щодо подій, очевидцем або учасником яких була особа, має право ставити учасникам процесуальної дії лише слідчий.

Статтею 71 КПК України встановлено, що консультації спеціаліста надаються у двох формах – письмово та усно. Під час досудового розслідування такі консультації, по-перше, дає тільки той спеціаліст, який брав участь у проведенні слідчої дії, по-друге, консультації надаються у формі письмових пояснень, які приєднуються до протоколу слідчої дії (ч. 2 ст. 105 КПК України).

Порядок залучення спеціаліста під час судового розгляду відрізняється від досудового провадження. По-перше, як спеціаліст може залучатися будь-яка обізнана особа, по-друге, крім письмових роз'яснень, спеціаліст надає усні консультації (ст. 360 КПК України). Проте ані письмові, ані усні пояснення (консультації, роз'яснення) спеціаліста не віднесені законом до джерел доказів (ч. 8 ст. 95 КПК України). Хоча норми ч. 6 ст. 95 КПК України передбачають, що висновок або думка особи, яка дає показання, можуть визнаватися судом доказом, якщо такий висновок або думка корисні для ясного розуміння показань і ґрунтуються на спеціальних знаннях у розумінні ст. 101 «Висновок експерта» Кодексу. У такому разі сторона кримінального провадження має право допитати цю особу за правилами допиту експерта. Однак у застосуванні вказаного припису є певна неузгодженість, адже серед осіб, які можуть давати показання, спеціаліст у процесуальному законі не зазначений.

На етапі вилучення або відібрання зразків може бути використана допомога спеціаліста у створенні обставин та умов отримання зразків, застосуванні інструментів і приладів, визначенні якості та достатньої кількості отриманих зразків, роз'ясненні правил і способів їх вилучення або одержання, пакування та зберігання до часу передачі експерту тощо. Під час складання протоколу спеціаліст допоможе слідчому правильно вказати назву зразків, описати їх якість, особливості упаковки та інші обставини, які повинні бути в ньому відображені. При отриманні окремих зразків важливо дотримуватися й специфічних правил, які впливають з їх особливостей, а також існуючих технічних, санітарних та інших нормативів. Допомога спеціаліста має важливе значення не тільки під час відбору зразків, а й при оцінці їх достатності та придатності для дослідження.

Спеціаліст, який знає технологічні умови й вимоги Держстандарту, може визначити та вказати на відповідність отриманих зразків пред'явленим вимогам. У разі їх невідповідності він з'ясовує причину, повідомляє про це особу, яка в подальшому призначатиме експертизу чи залучатиме експерта, і надає необхідну

допомогу в повторному або додатковому їх відборі згідно з існуючими правилами та інструкціями.

В діяльності органів досудового розслідування, зокрема й на території операції Об'єднаних сил, а також на тимчасово окупованих територіях зустрічаються певні труднощі з процесуального оформлення щодо залучення певних спеціалістів, зокрема під час проведення деяких із таких дій, а саме: зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж (ст. 263 КПК) і з електронних інформаційних систем (ст. 264 КПК), здійснення аудіо-, відеоконтролю особи (ст. 260 КПК), місця (ст. 270 КПК) та інших – неможливе без застосування технічних засобів і залучення відповідних обізнаних осіб. Хто повинен здійснювати такі складні технічні операції, законом не визначено. Очевидно, що їх виконавцем повинен бути спеціаліст, однак до завдань із технічної допомоги спеціаліста, перелічених у ч. 2 ст. 71 КПК України, вказані дії не віднесено, проте можливість залучення таких спеціалістів імовірно визначена законодавством у п. 6 ст. 246 КПК України, яким передбачено участь у проведенні таких дій, крім перелічених у ньому процесуальних осіб, ще й «інших». Усі ці проблемні питання потребують подальшого законодавчого врегулювання.

Експертиза теж є формою застосування суб'єктами судово-експертної діяльності спеціальних знань у судочинстві. Співробітник експертного підрозділу судово-експертної установи чи експерт, який не працює в експертній установі, беручи участь у проведенні слідчих (розшукових) дій, також використовує свої спеціальні знання. Це зумовлює наявність певних співпадінь у процесуальному статусі спеціаліста й експерта. Так, і експерт, і спеціаліст як суб'єкти діяльності, що пов'язана із застосуванням спеціальних знань, повинні володіти такими знаннями, бути незацікавленими в результатах кримінального провадження.

Проте між експертом і спеціалістом як суб'єктами діяльності, що спрямована на надання допомоги слідству, існують істотні відмінності. Експерт на підставі проведеного дослідження складає висновок, який є самостійним джерелом доказів, а спеціаліст надає слідчому лише консультативну або технічну допомогу в межах проведення слідчої (розшукової) дії. Висновки, які містяться в роз'ясненнях спеціаліста, не мають значення доказів, хоча з цього правила є деякі винятки, на яких ми зупинимося далі. Правознавці стосовно доказового значення використання різних форм спеціальних знань слушно звертають увагу на те, що знання спеціаліста можуть бути застосовані для виявлення лише слідів, ознак, властивостей тощо, в існуванні яких можна переконатися шляхом безпосереднього спостереження. Саме тому відомості щодо фактів, виявлених спеціалістом, фіксуються в протоколі слідчої або судової дії.

Якщо ж слідчого чи суд цікавлять факти, для встановлення яких необхідно на підставі використання спеціальних знань проводити дослідження й оцінювати ознаки та властивості речей, документів, явищ, що зафіксовані в протоколі слідчої чи судової дії, то слід вести мову про призначення експертизи.

Використання різних форм спеціальних знань у кримінальному судочинстві обумовлено їх різним доказовим значенням у досудовому розслідуванні та судовому розгляді матеріалів.

Так, згідно з ч. 1 ст. 71 КПК України, «спеціалістом у кримінальному провадженні є особа, яка володіє спеціальними знаннями та навичками застосування технічних та інших засобів і може надавати консультації під час досудового розслідування й судового розгляду з питань, що потребують відповідних спеціальних знань і навичок». В той же час експертом, відповідно до ст. 69 КПК, теж є особа, яка володіє науковими, технічними або іншими спеціальними знаннями, але на відміну від спеціаліста експерту доручається проведення дослідження об'єктів, явищ та процесів, що містять відомості про обставини вчинення кримінального правопорушення та надання висновку з питань, які виникають у кримінальному провадженні. Різниця цих фахівців і те, що експертом у кримінальному провадженні може бути виключно особа, яка крім спеціальних знань має ще й право на проведення експертизи згідно із Законом України «Про судову експертизу».

Слід звернути увагу й на те, що процесуальний закон не передбачає такої слідчої дії, як допит спеціалістів у зв'язку з їх діями щодо об'єктів, які ними оглядаються, оскільки серед осіб, перелічених у ст. 95 КПК України як такі, що можуть давати показання, спеціалісти не зазначені, а тому немає можливості допитати спеціаліста процесуально з метою отримання показань. Постає питання: а чи може він бути опитаний як свідок? Хоча це вже зовсім інший процесуальний статус особи, однак така практика існує. На стадії досудового розслідування спеціаліст стає свідком після участі в слідчій (розшуковій) дії, такій як огляд, обшук, коли ним безпосередньо на місці вчинення злочину оглядаються речові докази, документи, і він дає свідчення про те, що спостерігав. Але така практика в процесуальному законі не врегульована. В суді допит такого свідка-спеціаліста, для того щоб його висновки стали джерелом доказів, за приписами ст. 95 КПК України повинен бути проведений за правилами допиту експерта.

2. Особливості використання спеціальних знань під час розслідування злочинів, учинених на території операції Об'єднаних сил, а також тимчасово окупованих територіях

Умови бойової обстановки в районах збройного конфлікту, наявність бомбардувань, обстрілів, захвату та інші негативні фактори вимагають від слідчого в ході розслідування злочинів, учинених на території проведення операції Об'єднаних сил, а також на тимчасово окупованих територіях використовувати всі можливості як техніко-криміналістичного забезпечення так і спеціальних знань.

Нагадаємо, що спеціальні знання – це науково обґрунтовані знання в певній галузі науки, техніки, ремесла, мистецтва й отримані в результаті навчання та професійної діяльності, використання яких у процесі розслідування злочинів можливе тільки спеціальними суб'єктами з метою доказування обставин, що підлягають встановленню.

Особливості використання спеціальних знань під час розслідування злочинів, учинених на території проведення операції Об'єднаних сил, а також на тимчасово окупованих територіях визначається:

- видом кримінальних правопорушень;
- обстановкою, яка постійно змінюється в умовах проведення військових операцій;
- передислокацією військових підрозділів;
- можливістю загибелі, поранення, захоплення у полон учасників кримінального провадження;
- дефіцитом часу, відведеного для проведення слідчих (розшукових) дій;
- скороченням тривалості початкового етапу досудового розслідування;
- можливістю протидії ходу розслідування з боку органів військового управління.

Основними тактичними прийомами загального характеру, які необхідно враховувати слідчому при взаємодії зі спеціалістом є:

1. Постановка завдань спеціалісту. При цьому з'ясовується, чи не залишилось у спеціаліста якихось запитань. В процесі проведення слідчої (розшукової) дії завдання спеціаліста може уточнюватися та доповнюватися.

2. Своєчасне та повне інформування спеціаліста про обставини кримінального правопорушення.

3. Надання спеціалісту за необхідності технічних засобів, що є у слідчого. Зазвичай спеціаліст прибуває з набором необхідних технічних засобів, але інколи виникають ситуації, коли потрібне додаткове освітлення, пошукові засоби, спеціальна техніка, яка знаходиться у водолазів, саперів, будівельників тощо.

4. Спостереження та контроль за роботою спеціаліста, дотримання ним норм КПК України, інструкцій, норм етики, правильного поводження зі слідами, ознайомлення з попередніми результатами роботи спеціаліста.

5. Підтримання оптимальної взаємодії з іншими учасниками слідчої (розшукової) дії.

6. Прийняття заходів для повного закріплення результатів роботи спеціаліста.

Слідчий ставить завдання спеціалісту зважаючи на його спеціалізацію та необхідність надавати допомогу у виявленні, вилученні слідів, звертати увагу слідчого на обставини, що мають значення для розслідування.

У ході роботи зі спеціалістом слідчому необхідно прийняти заходи для того, щоб:

- пояснення спеціаліста були доступні та зрозумілі іншим учасникам слідчої (розшукової) дії;

- спілкування спеціаліста з іншими учасниками слідчої (розшукової) дії проходило через слідчого.

Зауважимо, що вже на стадії відкриття кримінального провадження при розслідуванні злочинів, учинених на території проведення операції Об'єднаних сил, а також на тимчасово окупованих територіях слідчий майже завжди потребує допомоги спеціаліста. В першу чергу, як правило, потрібна допомога експерта-криміналіста, який сприятиме правильному виявленню, фіксації та вилученню матеріальних слідів, використанню науково-технічних засобів.

Зауважимо той факт, що специфіка обстановки вчинення досліджуваних злочинів вимагає від слідчого прийняття заходів по забезпеченню засобів безпеки учасників слідчої дії. У вирішенні даного завдання спеціаліст допоможе визначитись слідчому із заходами безпеки та обрати ті техніко-криміналістичні засоби, які необхідні за відповідних ситуацій. Особливу увагу слідчому необхідно звертати на окремі особливості в обстановці на місці події, які можуть вказувати на наявність замаскованих і таких, що не спрацювали вибухових пристроїв. Небезпеку для групи, яка працює на місці події, несуть саморобні вибухові пристрої конструкція і спосіб закладення яких можуть бути доволі неочікуваними: купи сміття, дитячі іграшки, пластикові чи металеві каністри, валізи, сплутані дроти, окремо розташовані чи купою складені на узбіччі дороги камені, покинутий транспортний засіб чи його окремі деталі, трупи людей або тварин, під які можуть бути закладені вибухові пристрої, побутові речі тощо.

З метою створення безпечних умов роботи поблизу вибухонебезпечних предметів варто застосовувати спеціальні пристрої захисту від вибуху. Наприклад, локалізатори вибуху «Фонтан 1М, 2М, 3М» мають вигляд переносних багатоканістрних контейнерів, що заповнені спеціальною емульсією – газорідним диспергентом, за контуром яких встановлено протиосколочний екран на основі арамідних волокон.

Для руйнування вибухових пристроїв невідомої конструкції або таких, що не можуть бути вилучені з причини реальної загрози вибуху, розроблено низку спеціальних пристроїв, заснованих на використанні різного виду руйнуючого впливу.

Відмітимо, що техніко-криміналістичні засоби за цільовим призначенням поділяються на такі групи:

- засоби виявлення слідів вчинення злочинів;
- засоби фіксації слідів і отриманої при розслідуванні злочинів криміналістичної інформації;
- засоби закріплення й вилучення слідів злочинів;

- засоби, що використовуються для експертного дослідження криміналістичних об'єктів;
- засоби криміналістичного обліку, розшуку злочинців;
- засоби забезпечення безпеки осіб під час проведення слідчих (розшукових) дій;
- засоби, що використовуються для попередження злочинів.

Така класифікація має не лише теоретичне, а й практичне значення, оскільки дає змогу слідчому отримати чітку уяву про наявні техніко-криміналістичні засоби та їх можливості.

Слідчому при розслідуванні злочинів, учинених на території проведення операції Об'єднаних сил, а також на тимчасово окупованих територіях досить часто доводиться встановлювати склад небезпечних речовин, що потребує не тільки допомоги кваліфікованого спеціаліста, а й дотримання спеціальних регламентів. Використання спеціальних засобів, призначених для виявлення, вилучення та знешкодження небезпечних об'єктів реалізується тільки спеціальним суб'єктом, який здатен пояснити принцип дії таких виявлених об'єктів.

Спеціальні знання слідчий під час розслідування вказаних злочинів використовує як у процесуальній так і не процесуальній формах. Непроцесуальну допомогу спеціалістів слідчий найчастіше використовує шляхом участі спеціалістів у проведенні перевірки виявлених слідів за криміналістичними обліками, виготовленні суб'єктивних портретів, навчанні прийомам та методам роботи зі слідами. Так, істотне значення для встановлення слідчим певних об'єктів і фактів під час здійснення досудового розслідування має інформація, яка може бути отримана із інформаційних систем. Наприклад, відбитки пальців рук підозрюваних можуть бути залишені ними і фіксуватися на автотранспорті, котрий використовувався ними для пересування до місця вчинення злочину.

Основними процесуальними формами використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів, учинених на території проведення операції Об'єднаних

сил, а також на тимчасово окупованих територіях є проведення різного роду експертиз та участь спеціаліста у проведенні слідчих (розшукових) дій.

Найчастіше при розслідуванні досліджуваних злочинів призначаються наступні види експертиз:

- трасологічні;
- судово-медичні;
- генотипоскопічні.
- експертизи зброї, слідів та обставин її використання;
- експертизи вибухових пристроїв;
- військові;
- пожежно-технічні;
- експертиза металів і сплавів;
- вибухотехнічні.

Аналіз правозастосовної практики свідчить про те, що окрім вибору видів експертних досліджень важливо також визначати послідовність їх проведення у рамках однорідних чи комплексних експертиз. Так, якщо одні й ті ж об'єкти вимагають застосування спеціальних знань з різних галузей, то доцільно призначати комплексну експертизу.

Докладніше розглянемо деякі види судових експертиз, пов'язаних із досліджуваною категорією злочинів.

На початковому етапі досудового розслідування злочинів, учинених на території проведення операції Об'єднаних сил, а також на тимчасово окупованих територіях найбільш поширеним є призначення таких експертиз: судово-медичної трупів та живих осіб з вогнепальними тілесними ушкодженнями; зброї, слідів та обставин її використання; вибухових пристроїв та вибухових речовин і продуктів вибуху (пострілу), військової.

Судово-медичному експерту у разі вогнепальних ушкоджень можуть бути поставлені такі питання:

- Чи є ушкодження вогнепальним?
- Який з отворів вхідний, а який вихідний?

- Яким снарядом утворено ушкодження?
- З якої зброї зроблено постріл?
- Яке було положення потерпілого та стрільця у момент пострілу?
- Який напрямок має рановий канал?
- Чи взаємодіяв вогнепальний снаряд з перешкодою до потрапляння у тіло?
- Одним чи кількома пострілами спричинено поранення?
- Яка послідовність вогнепальних ушкоджень?
- Власною чи сторонньою рукою заподіяно поранення?
- Чи був здатний смертельно поранений до самостійних дій?

Тому за наявності одягу, в якому був потерпілий на момент отримання ушкоджень, його необхідно передати для дослідження в медико-криміналістичне відділення бюро судово-медичної експертизи. В окремих випадках (коли визначаються дистанція, напрямок пострілу тощо) такі питання вирішуються комплексною судово-медичною експертизою та експертизою зброї, слідів та обставин її використання.

Під час проведення *судово-медичної експертизи речових доказів* досліджуються різні об'єкти біологічного походження (кров, волосся, слина, кістки, органи та тканини тощо).

Остеологічна та антропологічна експертизи – судово-медичні ідентифікаційні експертизи, які при розслідуванні вказаних злочинів призначаються щодо невпізнаних трупів. Найчастіше дослідженню підлягають відчленовані частини тіла, окремі кістки та кісткові уламки, попіл тощо. При проведенні вказаної експертизи можуть бути вирішені питання: 1) яка кількість трупів або їх частин має місце; 2) людям якої раси належать трупні залишки; 3) людям якої статі, віку та зросту належать трупні залишки тощо.

Вирішення завдань ідентифікації конкретної особи можливе лише за наявності достатнього комплексу відомостей про неї, зокрема про стать, зріст, вік, групу крові, патологічні зміни (насамперед зубів та щелеп), а також у випадках надання прижиттєвих фотозображень ототожнюваної особи в двох і більше

ракурсах, рентгенограм, стоматологічних та інших медичних документів.

Генотипоскопічна експертиза (генетична експертиза) – це індивідуальна ідентифікація, встановлення спорідненості за слідами біологічного походження (кров, сперма, тканини) на рівні дослідження структури дезоксирибонуклеїнової кислоти. Цей вид експертиз дає змогу здійснити позитивне встановлення спорідненості, тобто ідентифікацію особи.

Як об'єкти дослідження при проведенні генотипоскопічних експертиз можуть бути використані кров рідка та висушена, слина, зразки тканин (м'язова, кісткова) та внутрішніх органів (печінка, серце тощо), волосся, сліди біологічного походження на речових доказах.

На вирішення генотипоскопічної експертизи виноситися такі питання: чи належать надані біологічні об'єкти конкретній особі; чи належать залишки трупа конкретній людині.

До основних завдань *експертизи зброї, слідів та обставин її використання* належать: установлення конкретного екземпляра вогнепальної зброї за слідами на стріляних кулях і гільзах; визначення виду, моделі та калібру вогнепальної зброї і боеприпасів; визначення технічного стану зброї, боеприпасів і придатності їх до стрільби; установлення можливості пострілів без натискання на спусковий гачок; установлення обставин, пов'язаних з використанням вогнепальної зброї (кількість пострілів, відстань, з якої стріляли, напрямок пострілу, взаємне положення зброї та перешкоди тощо).

Перед експертом можуть ставитися такі питання:

- Чи вистріляна куля з наданого екземпляра зброї?
- Чи відстріляні надані гільзи зі зброї, наданої для дослідження?
- Чи вистріляні надані кулі (гільзи) з одного екземпляра зброї?
- Чи справна дана зброя? Якщо ні, то які вона має несправності? Чи виключають ці несправності можливість пострілу?
- З якої зброї вистріляна надана куля?
- До якої зброї належить відстріляна гільза?

- Чи були надані куля і гільза до пострілу частинами одного патрона?
- Чи є вогнепальною зброєю предмет, вилучений у підозрюваного?
- Яким способом виготовлено предмет (зброя, патрон), вилучений у підозрюваного?
- Чи стріляли з наданої зброї після її останнього чищення і змащування?
- Чи є вказане пошкодження вогнепальним?
- Кулею якого калібру, типу утворено пошкодження?
- Яким є це пошкодження - вхідним чи вихідним?
- У якому напрямку і з якої відстані зроблено постріл, що утворив пошкодження на об'єкті, вилученому з місця події?
- Яким було положення зброї відносно потерпілого (перешкоди)?

Експертові з урахуванням характеру питання повинні бути надані: зброя, усі патрони, гільзи, кулі, приєднані до кримінального провадження як речові докази, порівняльні матеріали, предмети зі слідами пострілу.

Усі надані об'єкти повинні мати на упаковці або на прикріплених до них бирках індивідуальні позначки (найменування, кількість, місця виявлення). На предметах з пошкодженнями мають бути орієнтувальні позначки (зовнішній, внутрішній бік; верх, низ тощо). Для вирішення питань про обставини пострілу (напрямок, дистанція, взаємне положення зброї та перешкоди тощо) експерту надаються предмети, на яких є сліди пострілу. Крім об'єкта дослідження, експерту надсилаються протоколи оглядів, слідчих експериментів, інших слідчих (розшукових) дій або виписки з них, що містять відомості, які можуть мати значення для вирішення поставлених питань. Допускається виклад цих відомостей у документі про призначення експертизи.

Важливо - зброю, яка направляється на експертизу, необхідно розрядити. Якщо прийомами, які звичайно застосовуються, розрядити її неможливо, то частини ударно-спускового механізму приводяться в положення, яке

унеможливиює випадковий постріл. На упаковці мають бути зроблені попереджувальні написи.

Речові докази упаковуються окремо. При цьому необхідно забезпечити захист їх від забруднення, пошкоджень та взаємного контакту в процесі транспортування. Дульний зріз зброї закривається чистою білою тканиною і обв'язується.

Основним завданням *військової експертизи* є встановлення обставин застосування та дій військових формувань; встановлення обставин, що призвели до настання тяжких наслідків, загибелі людей (військовослужбовців, працівників Служби безпеки, Збройних Сил, Міністерства внутрішніх справ, Національної гвардії України та інших представників міністерств і відомств, цивільного населення), втрати озброєння, військової техніки, об'єктів державної влади та інфраструктури, особистого майна громадян під час застосування військових формувань; встановлення відповідності дій (бездіяльності) посадових осіб вимогам керівних документів (покладених обов'язків). На сьогодні військові експертизи мають право проводити фахівці-експерти, які працюють у Київському та Харківському науково-дослідних інститутах судових експертиз.

На вирішення експертів можуть бути поставлені такі питання:

– На яких посадових осіб було покладено підготовку підрозділів, що залучалися до виконання бойових завдань, здійснення контролю за їх готовністю та відповідність їх покладання вимогам керівних документів?

– Яким чином здійснювалося забезпечення бойових дій за видами забезпечення? Чи були складені плани забезпечення військ (сил) за видами забезпечення для угруповань, що були задіяні до виконання поставленого завдання?

– Яким чином здійснювалося забезпечення підрозділів, які були визначені для виконання бойових завдань?

– Які нормативні (керівні) документи застосовувались при плануванні та організації бойових дій?

– Чи відповідали вимогам нормативних (керівних) документів, а також обстановці бойові документи (плани) за видами забезпечення частин та підрозділів, які залучалися до виконання бойового завдання?

– Чи перебувають виявлені порушення у причинно-наслідковому зв'язку з настанням тяжких наслідків, які призвели до загибелі військовослужбовців (працівників) та інших осіб, втрати озброєння та військової техніки? Якщо так, то які саме та чиїми діями (бездіяльністю) вони спричинені?

– Які дії (бездіяльність) керівництва (командирів, начальників) призвели до потрапляння в оточення частин та підрозділів, які залучалися до виконання бойового завдання у районі ведення бойових дій?

– Яким чином та ким саме визначалася можлива загроза оточення частин та підрозділів, які залучалися до виконання бойового завдання у районі ведення бойових дій?

– Які заходи вживалися для запобігання оточенню та виведенню з оточення частин та підрозділів, які були задіяні до виконання бойових завдань та потрапили в оточення?

– Яким чином була організована взаємодія у районі ведення бойових дій між підрозділами Служби безпеки України, Збройних Сил України, Міністерства внутрішніх справ України, Національної гвардії України, іншими військовими формуваннями та державними органами влади?

– Яким чином було організовано вихід (прорив, відхід) частин підрозділів з оточення, хто саме здійснював забезпечення виходу (прориву, відходу) зазначених частин та підрозділів?

– Чи був виконаний передбачений нормативно – правовими актами порядок опрацювання, коригування та виконання бойових завдань?

– Чи відповідають нанесені графічні зображення на робочих картах командирів усіх рівнів поставленим завданням з ведення бойових дій (виконання бойових завдань)?

– Яким чином проводились фіксація участі у бойових діях (на усіх рівнях) та відображення щоденної звітності військових формувань перед керівництвом антитерористичної операції?

– Чи відповідали фактичні дії відповідних посадових осіб оперативній обстановці, що склалась на момент виконання бойового завдання?

– Дії (бездіяльність) яких посадових осіб, що здійснювали планування та проведення операції щодо розгрому незаконних збройних формувань (противника), перебувають у причинному зв'язку з настанням тяжких наслідків, що призвели до загибелі військовослужбовців (працівників) та інших осіб, втрати озброєння та військової техніки?

– Чи мали (могли мати) негативні наслідки для обороноздатності держави та боєздатності Збройних Сил України рішення про ліквідацію (розформування, скорочення) окремих родів військ, з'єднань, військових частин та підрозділів?

У процесі розслідування досліджуваних злочинів, вчинених шляхом підпалу, призначається *пожежно-технічна експертиза*, що належить до судових інженерно-технічних експертиз. Перед експертом можуть ставитися наступні питання:

- Де саме знаходився основний осередок пожежі?

- Коли та в якому місці виникло загоряння і якими шляхами вогонь поширювався?

- Якими способами поширювалося горіння?

- Чим саме пояснюється максимум вигорілих елементів конструктивного характеру або ж інших горючих матеріалів, які розташовані в даному місці?

- Що піддалося вогню в першу чергу?

Експертиза металів і сплавів є особливим видом експертизи матеріалів і речовин. У кримінальних провадженнях по злочинам, вчинені з використанням вибухових пристроїв типовими об'єктами експертизи металів і сплавів є: вироби зі сталі та їх заготовки, сліди металізації, припої тощо.

Проводяться також традиційні криміналістичні дослідження, за допомогою яких можна виявити сліди папілярних узорів та інших ідентифікуючих слідів особи, яка виготовила чи встановила саморобний вибуховий пристрій.

Процесуальною формою використання спеціальних знань є також участь спеціаліста у проведенні слідчих (розшукових) дій. Найчастіше при розслідуванні досліджуваних злочинів слідчий використовує допомогу спеціаліста при проведенні огляду місця події. Даний аспект використання спеціальних знань буде розкрито в наступному розділі рекомендацій.

Допомога спеціалістів може бути використана також під час освідування. Так, в ході освідування слідчому необхідно оглянути кисті рук підозрюваного, рукава одягу, кишені, на яких можуть залишитися сліди кіптяви, мастила тощо. Під час освідування потерпілих та свідків звертається увага на характер і ймовірний час отриманих ушкоджень, їх розташування й кількість, що може вказувати на місце і відстань, на яких перебували ці особи під час вчинення вибуху. Отримані дані можуть бути використані експертами під час проведення вибухотехнічних, балістичних, судово-медичних та інших експертних досліджень.

Невідкладність цієї процесуальної дії зумовлена тим, що сліди у вигляді мікронашарувань чи мікрокількостей речовин можуть бути навмисно або з необережності знищені самою особою, рани й інші ушкодження на тілі загоюються і це ускладнює їх оцінку.

Спеціаліст може надати допомогу також і при проведенні обшуку. Так, предметами обшуку можуть бути як знаряддя вчинення злочину чи їх компоненти, так і різноманітні інструменти й пристосування для їхнього виготовлення, зберігання, перенесення, маскування. Типовими місцями обладнання тайників були території, наближені до місця розташування зруйнованого приміщення, місця проживання осіб (палатки, землянки тощо), туалет, умивальник, сміттєзвалища.

Підводячи підсумок зазначимо, що розслідування злочинів, учинених на території проведення операції Об'єднаних сил, а також на тимчасово окупованих

територіях детермінує потребу у використанні спеціальних знань у різноманітних формах, вибір яких обумовлений слідчими ситуаціями, механізмом вчинення злочину.

Правильний вибір судових експертиз та інших форм застосування спеціальних знань, їх поєднання, наявність у складі експертних комісій спеціалістів з різних галузей знань, повнота питань, надання експерту необхідних об'єктів для дослідження є однією із складових успішного та ефективного розслідування вказаних злочинів.

3. Особливості тактики огляду місця події при виявленні вибухового пристрою

Слід звернути увагу на те, що у кримінальних провадженнях розглядуваної категорії огляд місця події пов'язаний із виникненням трьох типових ситуацій початкового етапу розслідування.

Ситуація 1. Огляд необхідно провести на місці вчинення кримінального правопорушення, при вчиненні якого використовувались вибухові пристрої або речовини. Місце події при цьому представляє собою місце, де стався вибух.

Основними тактичними завданнями є: 1) детальна фіксація обстановки місця вибуху; 2) виявлення, фіксація і вилучення залишків вибухового пристрою та вибухової речовини для вирішення питання про її групову належність, особливості конструкції, способу виготовлення, вибуховий еквівалент тощо; 3) встановлення даних про осіб, причетних до вчинення злочину із використанням вибухівки, особливості їх дій на місці події, шляхи підходу і відходу.

Ситуація 2. Огляд необхідно проводити на місці, де виявлено факт незаконного зберігання боєприпасів, вибухових пристроїв або речовин. Загроза вибуху при цьому відсутня або її рівень є мінімальним.

Основними тактичними завданнями є: 1) фіксація факту виявлення в конкретному місці предмету, схожого на боєприпас, вибуховий пристрій або речовину; 2) детальна фіксація ознак предмету, схожого на боєприпас, вибуховий пристрій або речовину; 3) вилучення, пакування та транспортування предмету, схожого на боєприпас, вибуховий пристрій або речовину, із забезпеченням всіх умов безпеки поводження з ними.

Ситуація 3. Огляд необхідно проводити на місці, де закладено вибуховий пристрій або речовини. Загроза вибуху при цьому є високою.

Основними тактичними завданнями є: 1) забезпечення евакуації людей на безпечну відстань; 2) огороження території можливого ураження вибуху; 3) виявлення і знешкодження вибухового пристрою; 4) детальна фіксація обстановки місця вибуху; 5) виявлення, фіксація і вилучення залишків вибухового пристрою та вибухової речовини для вирішення питання про її групову належність, особливості конструкції, способу виготовлення, вибуховий еквівалент тощо; 6) встановлення даних про осіб, причетних до вчинення злочину із використанням вибухівки, особливості їх дій на місці події, шляхи підходу і відходу, та інше.

Серед загальних вимог, яких слід дотримуватись, під час проведення огляду місця у всіх вищевказаних ситуаціях необхідно виділити наступні.

1. Спеціалісти вибухотехніки, у тому числі спеціалізованої пересувної вибухотехнічної лабораторії, перед виїздом на місце події повинні отримати всю

відому інформацію про подію та її окремі обставини. З урахуванням конкретної обстановки, в якій необхідно діяти, і завдань підготувати необхідне технічне обладнання, пристрої та прилади. Це положення стосується й роботи інших спеціалістів, зокрема судових медиків, інспекторів криміналістів тощо.

2. До протоколу огляду місця події обов'язково вносяться відомості про спеціалістів, які взяли участь у проведенні огляду, про результати огляду місця події, а також інформація про застосовані технічні засоби виявлення, фіксації, вилучення слідів злочину.

3. Носії інформації, на яких за допомогою технічних засобів зафіксовано хід і результати огляду місця події додаються до протоколу.

4. За результатами проведення огляду місця події залучені спеціалісти повинні проконсультувати слідчого з питань, що потребують відповідних спеціальних знань і навичок щодо порядку та особливостей пакування слідів та об'єктів-слідоносіїв, можливості дослідження виявлених слідів, об'єктів, речей, документів, доцільності вирішення тих чи інших питань, а також потреби залучення для цього інших спеціалістів.

5. Керівництво слідчих підрозділів повинно забезпечити контроль за якістю роботи підлеглих та спеціалістів під час проведення огляду місця події і вжити заходів щодо підвищення ефективності використання ними техніко-криміналістичних засобів.

До укомплектування учасників огляду місця події повинно входити наступне матеріально-технічне оснащення:

- засоби для огороження території чи приміщення, що підлягає огляду;
- засоби освітлення;
- засоби фото- і відео фіксації, аксесуари до них;
- підсобні інструменти (лопати, лом, пила тощо) для розбору завалів, сміття, для взяття проб та зразків з місця події;
- навіси;
- металошукачі, магнітні підйомники;
- криміналістична валіза;
- пакувальний матеріал.

Спеціалісти-вибухотехніки, як правило, використовують хімічні та технічні валізи, що містять засоби та реактиви для вилучення мікрочастинок вибухової речовини, продуктів вибуху, контрольних проб і зразків, набір фізико-хімічних засобів для експрес-аналізу вибухової речовини та пороху, інструменти та приналежності для вилучення уламків перешкод, та роботи з об'єктами, пошкодженими вибухом. Зокрема, працівники відділу вибухотехнічної та пожежотехнічної експертизи оснащені пересувною вибухотехнічною лабораторією та сучаснішим спеціальним вибухотехнічним обладнанням, зокрема

роботом для дистанційного знешкодження та транспортування вибухових пристроїв, рентген-установкою для дослідження вибухових пристроїв, гідродинамічним руйнувачем, приладом дистанційного пересування (маніпулятором), вибухозахисними костюмами (EOD-7, EOD-9) тощо.

Учасники огляду також повинні бути забезпеченні засобами для надання медичної допомоги, спеціальним одягом та засобами захисту.

На початковому етапі огляду місця події при отриманні повідомлення про замінування об'єкту робота учасників слідчо-оперативної групи виконується у наступному порядку.

Керівник вибухотехнічної групи надає розпорядження своїм підлеглим щодо підготовки спеціального обладнання, необхідного для ліквідації небезпеки на місці інциденту.

Після цього приступає до роботи кінолог із спеціалізованим службовим собакою, що натренований на пошук вибухівки. Територія об'єкту обстежується на предмет знаходження вибухових речовин чи їх залишків.

Якщо службовий собака реагує на запах вибухівки, кінолог позначає сигналом наявність небезпеки у цьому місці, і відходить від нього.

За допомогою робототехнічного комплексу для дистанційного знешкодження та транспортування вибухових пристроїв Digital Vanguard ROV Allen-Vanguard виробництва Канади проводиться обстеження та транспортування небезпечного предмету (на який відреагував службовий собака) у спеціально підготовлене місце. Робототехнічний комплекс виконаний на гусеничній ході, здатний долати перешкоди міського типу, збиратися по сходах та обладнаний спеціальним маніпулятором для захоплення та переміщення підозрілих предметів. Керування комплексом здійснюється дистанційно, на відстані до 500 метрів, за допомогою радіозв'язку. Для цього робот обладнаний трьома камерами, зображення з яких виводиться на пульт керування типу «ноутбук». Крім того, на механічну руку робота можливо встановити додаткове обладнання, наприклад, гідродинамічний руйнувач, рентгенотелевізійну установку тощо. У випадку неможливості розрядити вибуховий пристрій, за допомогою гідродинамічного руйнувача проводиться його знищення без вибуху, шляхом пострілу високошвидкісним струменем води.

У випадку розташування саморобного вибухового пристрою у важкодоступному місці, що недосяжно для робота, до предмету висувається спеціаліст-вибухотехнік, споряджений у вибухозахисний костюм типу EOD-9 виробництва Канади, який встановлює та прицілює гідродинамічний руйнувач вибухових пристроїв типу Disruptor Water Gun. Після відходу вибухотехніка проводиться постріл та, після руйнування, обстеження фрагментів вибухового

пристрою на предмет встановлення ступеню небезпеки, а також виявлення та вилучення слідів.

В залежності від конкретної ситуації, за рішенням керівника спеціальних вибухотехнічних робіт, може бути застосоване й інше обладнання: лазерні визначники дрових командних ліній, пристрої блокування керованих по радіо вибухових пристроїв, газоаналізатори, ендоскопи, ручні маніпулятори для операцій із вибуховими пристроями тощо.

Після знешкодження вибухового пристрою слідчий організує проведення огляду місця події. Основними завданнями слідчо-оперативної групи є:

- виявлення, фіксація і вилучення відбитків пальців рук на залишках предмету, в якому розміщувався вибуховий пристрій;
- вилучення всіх елементів (залишків) вибухового пристрою для забезпечення проведення вибухо-технічної експертизи;
- збір інформації про невідому особу, яка здійснила замінування об'єкту;
- організація затримання по «гарячих слідах» осіб причетних до замінування;
- перевірка версії про організацію теракту;
- та інші тактичні завдання, типові для розслідування злочинів, пов'язаних із використанням вибухових пристроїв.

Організація техніко-криміналістичного забезпечення під час локалізації та знешкодження вибухових пристроїв на місці події базується на взаємодії всіх учасників слідчо-оперативної групи та представників інших відомств і служб (пожежних, медичних співробітників, спеціалістів газових, теплових і електричних мереж тощо). Дії учасників огляду місця події спрямовані на вибір раціональних і ефективних рішень щодо попередження вибуху; його локалізації та зменшення шкоди при можливому спрацюванні вибухового пристрою; здійснення транспортування вибухового пристрою на місце знешкодження; збору речових доказів на місці виявлення вибухових речовин і вибухових пристроїв; попереднього їх дослідження. Під час огляду проводяться взаємні консультації спеціалістів вибухотехніків, спеціалістів-криміналістів, працівників оперативних підрозділів і інших учасників слідчо-оперативної групи, оперативне обговорення різних варіантів вирішення ситуацій, що виникають у ході огляду.

Особливості обстежень окремих видів об'єктів, щодо яких надійшло повідомлення про замінування.

Перед початком проведення перевірки будинку (приміщень) оглядаються й очищуються підходи до нього. Після цього перевіряється смуга вздовж усього периметру будинку. Безпечні підходи до будинку й смуги вздовж усього периметру повинні бути чітко позначені. Організується евакуація людей з об'єктів

на відстані не менше 100 м від будинку, де буде проводитись пошук. Група, що займається перевіркою одного будинку, має складатися з двох кваліфікованих спеціалістів, працюючих у парі. Ніхто, крім них, не повинен знаходитись у будинку під час розмінування. У великих будинках і спорудах може бути задіяно дві й більше груп, у цьому разі між ними мають дотримуватися безпечні дистанції, з чітко окресленими межами. Як правило, дві стіни або два поверхи, що знаходяться між групами розмінування, вважаються мінімальними безпечними відстанями. По завершенню перевірки підходів до будинку й навколишньої його території керівник групи визначає найбільш безпечний спосіб проникнення в будинок. При визначенні місця проникнення необхідно брати до уваги наступне:

- дверний прохід (вхід у будинок) – завжди вважається найбільш небезпечним;

- вікна – найзручніше місце для встановлення мін-пасток, особливу увагу при обстеженні вікон варто звернути на поверхню ґрунту ззовні будинку й підлогу в його середині на предмет встановлення вибухових пристроїв натискної дії.

Пересуватися будовами слід повільно, остерігатися пасток (вони можуть спрацьовувати від натягнутого дроту чи вібровимикача, при натисканні або можуть бути встановлені на двері). Ніхто не повинен нічого торкатися, якщо щось лежить не на своєму звичайному місці, а, навпаки, необхідно просто позначити це місце. При перевірці приміщень особливу увагу слід приділяти суміжним приміщенням, які зв'язані з кабінетами керівників, апаратних управлінь, приміщенням для зберігання коштовностей тощо. Видаляються всі декоративні прикраси й орнаменти, які можуть послужити місцем для установа вибухового пристрою. Перевіряються всі вентиляційні шахти, водостічні та дощові труби й інші місця, де можлива установка вибухового пристрою.

В автомобілі вибуховий пристрій може бути встановлений на будь-якій деталі, що рухається, або на деталі, через яку проходить електричний струм. Наприклад, вибухові пристрої можуть бути приєднані до замка запалювання, фар або внутрішнього освітлення. Вони можуть бути приєднані до сидінь або дверей, спрацьовувати при повороті керма чи при коливанні автомобіля. Вони можуть бути введені в дію за допомогою дистанційного керування, портативної радіостанції, пульта керування або біпером. Також вони можуть спрацьовувати від годинникового механізму або детонатора. Вибухові пристрої до того ж можуть уставлятися в бензобак, поруч з переборками салону, під крильми або всередині підголівників сидінь. Якщо автомобіль має надійну охорону, зловмисник може встановити вибуховий пристрій, швидше за все, на зовнішній поверхні автомобіля. Тому при огляді автомобіля його слід обійти, перевірити внутрішню поверхню крил коліс, вихлопну трубу й днище бензобака. Звертається

увага на будь-які підозрілі предмети, проводи, ізоляційну стрічку або інші предмети, прикріплені до автомобіля.

За наявності причин підозрювати, що вибуховий пристрій був установлений на борту літака, його необхідно відкотити у безпечне місце (подалі від інших літаків та палива). У першу чергу перевіряється літак із зовнішнього боку, а потім зсередини, перевіряються найбільш доступні місця. Оглядаються туалетні кімнати, а потім подушки сидінь й інших місць, де може бути захований вибуховий пристрій. Оглядається основний канал, що йде по довжині всього літака, звичайно під центральним проходом, де розташовані кабелі керування. При огляді таких місць потрібно пам'ятати, що вибуховий пристрій зовсім не повинен бути дуже великим, якщо він призначений тільки для руйнування кабелів, проводки або приладів, які служать для керування літаком. Слід також витягнути багаж; пасажирів, якщо такі є, повинні вказати на свої речі; сумка, яка залишилася без господаря, може бути ознакою того, що злочинець підкинув її у багаж пасажирів. Якщо таких речей не виявиться, весь багаж має бути відкритий і ретельно перевірений. Літак є дуже складним технічним пристроєм, і тільки знаючий авіамеханік або авіаінженер зможе відрізнити вибуховий пристрій від життєво важливої частини устаткування. При виявленні предмета, за своєю конструкцією подібного до вибухового пристрою, у першу чергу необхідно видалити всіх людей на безпечну відстань або в укриття.

Відповідно під час пошуку вибухових пристроїв у будинках, спорудах, авто-, авіатранспорті та на відкритій місцевості та їх розмінування обов'язково залучаються спеціалісти-вибухотехніки. При цьому, також можуть залучатися спеціалісти газових, теплових і електричних мереж, інженери, автотехніки. Останні консультують стосовно особливостей прокладення газових, теплових і електричних комунікацій, конструктивних характеристик окремих споруд, транспортних засобів тощо.

Способи і засоби виявлення вибухових пристроїв.

Вибухові пристрої можна виявити шляхом реєстрації газоподібних випарів продуктів повільного розкладання або випару вибухових речовин. Реєстрація може здійснюватися за допомогою хімічного, спектрометричного й іншого способів.

Хімічний спосіб виявлення вибухових речовин реалізується в аерозольних тестах. До таких тестів відноситься вітчизняний комплект аерозолів «Ехрган» (ОСТ-731), який дозволяє виявити практично всі види вибухових речовин (тротил, тетрил, динаміт, нітрогліцерин, оксид пикрина).

Для детекції вибухових речовин активно використовуються пошукові собаки вибухотехнічної служби. Вони залучаються до виконання наступних завдань: розвідка місцевості на наявність вибухових пристроїв; розмінування

відкритих ділянок місцевості; розмінування доріг; розмінування залізниць; перевірка ділянок місцевості (проведення контролю якості), розмінованих механічними засобами; пророблення проходу до потерпілого при проведенні медичної евакуації; проведення контролю якості робіт з розмінування; перевірка будинків і споруд на наявність вибухових пристроїв. Ефективність пошуку залежить від психофізіологічного стану собаки. При високій температурі (+25...30°C) собаки здатні працювати не більше 30-40 хвилин, а потім потрібен відпочинок у тіні як мінімум протягом 1-2 годин. Бажано, щоб при пошуку вибухової речовини собаку не відволікали сторонні люди, шум техніки тощо.

Виявлення радіокерованих вибухових пристроїв може здійснюватися шляхом використання методу нелінійної радіолокації. Працівники вибухотехнічних служб використовують вітчизняні переносні прилади нелінійної локації «Октава», «Онега» та закордонні прилади, призначені для виявлення вибухових пристроїв, що містять напівпровідникові елементи (транзистори, діоди, мікросхеми тощо) у своїй конструкції. Електронна схема об'єкта пошуку може перебувати як у ввімкненому, так й у вимкненому стані. За допомогою цих приладів виявляють вибухові пристрої, що містять електронні таймери (тимчасові підривачі). Об'єкти пошуку можуть розташовуватися у напівпровідному середовищі, у стінах будинків, столах, усередині автомобілів й інших місцях. Пошук утрудняється тільки в безпосередній близькості від ЕОМ, факсів, деяких сучасних телефонів й інших пристроїв, що містять напівпровідникові радіодеталі у своїй конструкції. Прилади нелінійної локації складаються з антенного пристрою (на телескопічній штанзі) і приймально-передавального блоку. Для розширення тактичних можливостей приладу в прийомному й передавальному пристроях передбачене регулювання як чутливості, так і потужності. Контроль працездатності приладу здійснюється за допомогою нелінійного імітатора. Прилади нелінійної локації працюють, як правило, у дециметровому діапазоні радіохвиль, їхні характерні розміри становлять 0,2-0,4 м, маса – до 4-8 кг. Дальність виявлення вибухових пристроїв з радіоелектронними пристроями – до 1,5-2 м. Час роботи від автономних джерел живлення – до 4-6 годин.

Вибухові пристрої з часовим підривачем можуть виявлятися шляхом використання портативних контактних мікрофонів (фонендоскопів). Ці прилади дозволяють знімати акустичну інформацію навколо вибухового пристрою через стіни, стелі й інші конструкції, що його огорожують. Для зниження рівня зовнішніх шумів датчик необхідно закріплювати на герметикові в ті місця конструкції, де вони тонші й не дуже щільні. Провідні лінії керування вибуховим пристроєм можна виявляти в польових умовах шляхом застосування переносних електромагнітних кабелешукачів (11-210, P-480 – США тощо). Вони містять у собі передавальні й приймальні блоки, що закріплюють на кінцях несучої

штанги 1-1,4 м. Робочі частоти – 40-100 кгц. Глибина виявлення кабельних ліній, що перебувають у ґрунті – до 1 м.

Металеві елементи конструкції вибухового пристрою можуть виявлятися із застосуванням переносних та стаціонарних металошукачів. У них використовується два методи виявлення – індукційний і магнітометричний. Перший забезпечує виявлення як кольорових, так і чорних металів. Другий – тільки чорних (сталь та її сплави), але він більш чутливий, ніж перший метод. Всі міношукачі – чуттєві інструменти, вимагають обережного поводження при використанні й збереженні. Усі складові комплекту міношукача повинні бути чисті й придатні для експлуатації. Після роботи бруд має бути прибраний, а елементи живлення – витягнуті з блоків і поставлені на підзарядку.

Пошук вибухових пристроїв з використанням міношукача здійснюється з дотриманням наступних вимог.

1. Безпосередньо на місці пошуку спеціаліст досліджує приладом ділянку на глибині до 50 см, причому кожен рух пошукової рамки приладу (не менше 3-х рухів) повинний перекривати простір по всій довжині.

2. При відсутності сигналу спеціаліст переміщується на іншу ділянку і продовжує пошук. За наявності сигналу він позначає місце і виконує процедури з дослідження та ідентифікації об'єкта. При виявленні вибухового пристрою спеціаліст припиняє роботу і повідомляє старшого групи у встановленому порядку.

3. Після видалення джерела сигналу застосування міношукача продовжується, як зазначено вище.

Чутливість міношукача в процесі роботи необхідно перевіряти, як мінімум, кожних 10 хвилин.

Вибухові пристрої, встановлені в ґрунті, можуть бути виявлені також з використанням щупів. Наконечники щупів необхідно виготовляти з твердих неметалевих матеріалів, що виключить підрив при використанні протищупних електричних замикачів. Щуп використовується для уточнення місця розташування вибухового пристрою, виявленого міношукачем, для ідентифікації джерела сигналу. Перевірка ґрунту починається з відстані 10 см від місця появи сигналу міношукача на ширині 20-30 см (залежно від сили сигналу). Щуп повинний занурюватися в ґрунт під кутом 30° пошарово, при кроці 2,5 см. Мінімальна глибина обстеження ґрунту 10 см. Робота виконується плавними рухами без застосування зусиль або ударів. Якщо ґрунт твердий і сухий, можна використовувати воду для його пом'якшення перед початком перевірки щупом. На ділянках, де в ґрунті відзначається високий вміст металів, міношукач може бути неефективним. Тоді робота з міношукачем повинна бути цілком замінена процедурою перевірки ґрунту щупом. При роботі щупом для правильного

дослідження ґрунту використовується рейка довжиною 1,2 м, на якій через кожні 25 мм нанесене ділення. Її на рейці наносять по обидва боки зі зсувом на 12,5 мм. Після того, як був виявлений будь-який металевий предмет, котрий за своїми розмірами підходить до вибухового пристрою, використовують ручну лопату для розкопки ґрунту з метою ідентифікації предмета. Робота з відкопування починається за 15—20 см до місця виявлення вибухового пристрою або металевих предметів. Ґрунт знімається на глибину як мінімум 100 мм, але у той же час потрібно уникати будь-якого натиску лопатою.

Якщо об'єкт не виявлений за допомогою щупа, це означає, що причиною сигналу міношукача може бути як більш глибоко закопаний вибуховий пристрій, так і невеликий металевий предмет. Слід продовжувати використовувати лопату, видаляючи ґрунт для виявлення об'єкта. Максимальна глибина розкопок визначається спеціалістом і залежить від подальшого використання даної території. Вибуховий пристрій повинен бути розкритий достатньо для його ідентифікації. Як тільки це досягається, спеціаліст має позначити об'єкт, припинити роботи та доповісти старшому групи.

Характерні ознаки форми вибухового пристрою, які перебувають у багажі, можна виявляти, використовуючи стаціонарну рентгенівську апаратуру, що працює на «прохід». Вона використовується на митницях, у банках, вокзалах й інших місцях.

Ефективність та безпека пошуку вибухових пристроїв забезпечується комплексним використанням методів і пошукової апаратури. Найбільша безпека досягається за рахунок застосування телекерованої роботизованої техніки. Неоднорідності середовища у місці установки вибухових пристроїв можна реєструвати за допомогою спектрозональних і поляризаційних портативних оптичних приладів. Подібні переносні прилади використовуються в будівництві для дистанційного контролю якості різних конструкцій (залізобетонних і металевих балок, опор тощо). У нічний час доцільніше застосовувати малогабаритну теплопровідну апаратуру.

У разі виявлення вибухонебезпечного або підозрілого предмета категорично забороняється:

- допускати в зону підвищеної небезпеки сторонніх осіб, у тому числі начальників та керівників органів і підрозділів;
- механічно впливати на підозрілий об'єкт (ударяти, кидати його тощо);
- смикати за дроти, що з нього виглядають;
- неспроможливо вмикати та вимикати перемикачі, а також перерізати дроти і розтяжки, які знаходяться на предметі.

Заходи, спрямовані на локалізацію і знешкодження вибухових пристроїв, здійснюють тільки спеціалісти вибухотехніки, які вирішують наступні завдання.

1. Дослідивши місце виявлення вибухового пристрою, його габаритних і конструктивних параметрів, визначають ступінь небезпеки вибуху та його наслідків. Спільно зі спеціалістом-вибухотехніком визначають зони евакуації людей з приміщень і на відкритій місцевості, дають рекомендації стосовно безпечної відстані знаходження транспортних засобів і спеціального устаткування, підготовки засобів локалізації вибухового пристрою, визначають необхідність і тривалість відключення газо-, водо- та електропостачання на об'єктах.

2. Детально вивчають конструкцію вибухового пристрою з використанням технічних засобів дослідження (рентгеноскопія, газоаналізатори, стетоскопи тощо).

3. Забезпечують локалізацію вибухового пристрою для зниження осколочної та фугасної дії вибуху.

4. Базуючись на оперативній інформації, аналізі конструктивних параметрів вибухового пристрою, оцінці наслідків можливого вибуху приймають рішення щодо способу знешкодження вибухового пристрою.

5. Після кожної маніпуляції з конструкцією вибухового пристрою з метою його знешкодження проводять оцінку результату та визначають ступінь існуючої небезпеки.

6. За необхідності приймають (узгоджуючи з керівником СОГ) рішення про транспортування вибухового пристрою на полігон чи до вибухової камери, дають рекомендації щодо вибору маршруту слідування та його організації.

7. Знешкоджуючи вибуховий пристрій у полігонних умовах чи в умовах вибухової камери вибирають відповідні завданням подальшого експертного дослідження вибухового пристрою та його фрагментів способи й засоби демонтажу підричника та бойової частини.

До роботи на місці імовірного замінування досить часто залучають спеціалістів у сфері інженерно-будівельних робіт, вибухотехніків, які повинні контролювати й оцінювати процес подальших руйнувань будівельних конструкцій внаслідок проведеного вибуху, займатися питаннями знешкодження боєприпасів, що не спрацювали, і повторних закладок вибухових пристроїв.

Таким чином, в огляді місця події рекомендовано приймати участь двом групам спеціалістів. Так, перша група забезпечує безпеку на місці події, а друга – надає допомогу слідчому у виявленні, фіксації та вилученні вибухових пристроїв, речовин і слідів їх використання.

Для проведення вибухових та спеціальних вибухотехнічних робіт:

- залучається не менше двох спеціалістів вибухотехніків;
- головною метою спеціаліста-вибухотехніка є запобігання травмування або загибелі людей, у тому числі збереження власного життя;

- кожний виїзд за фактом анонімного повідомлення спеціалісти-вибухотехніки повинні розцінювати як достовірний;
- у разі виявлення вибухової речовини, вибухового пристрою або предмета, схожого на нього, категорично забороняється проводити з ними будь-які маніпуляції (рухати з місця, трусити, відкривати тощо) працівникам, які не мають права на проведення спеціальних вибухотехнічних робіт;
- при виявленні речовини, схожої на саморобну ініціюючу вибухову речовину, подальші дії з нею необхідно проводити тільки після її зволоження водою;
- спеціальні вибухотехнічні роботи (крім експертного огляду та пошуку) проводяться в засобах індивідуального захисту;
- забороняється проведення огляду місця події за фактом вибуху без огляду території на наявність вторинних вибухових пристроїв або вибухонебезпечних залишків або частин вибухового пристрою, що вибухнув, а також без узгодження зі спеціалістами відповідних служб (обленерго, газової служби, водоканалу тощо) щодо можливості безпечного перебування на місці вибуху;
- входити до приміщення, в якому стався вибух, дозволяється після його ретельного провітрювання від продуктів вибуху.

Усю територію місця події, що підлягає огляду, прийнято ділити на сектори, ділянки та вузли. Секторний спосіб застосовується під час огляду відкритої ділянки місцевості. Плановий спосіб застосовують у випадку наявності будівель, споруд та інших об'єктів, які ділять територію на ділянки різної форми та розмірів. Для фіксації виявленого використовуються постійні орієнтири всередині даних ділянок. Вузловий спосіб використовується в окремих місцях на території, де необхідно першочергово провести аварійно-рятувальні та відновлювальні роботи зі зміною матеріальної обстановки.

Основне завдання детального огляду місця події полягає у фіксації місцезнаходження, положення, індивідуальних ознак, стану об'єктів (слідів) на момент їх виявлення та вилучення.

Якщо спеціалісти вибухотехніки дозволяють роботу в місцях виявлення вибухового пристрою, то спеціаліст-криміналіст здійснює пошук і вилучення слідів транспортних засобів, взуття, одягу, слідів-предметів, мікрооб'єктів. У випадках, коли спеціалісти вибухотехніки не дозволяють наближатися до місця установки вибухового пристрою, то доцільно діяти наступним чином.

1. Спеціаліст вибухотехнік, забезпечений засобами захисту, здійснює з різних ракурсів і позицій відеозйомку вибухового пристрою, місця його установки, предметів і слідів, що знаходяться поруч.

2. На виносному моніторі чи моніторі, встановленому на відеокамері, здійснюється перегляд записаного відеоматеріалу. Під час перегляду відбувається консультація між спеціалістами вибухотехніками стосовно конструкції вибухового пристрою та способу його знешкодження, та надання спеціалістом-криміналістом рекомендацій щодо вилучення чи збереження слідів на місці установки вибухового пристрою.

3. Спеціаліст-криміналіст забезпечує спеціаліста вибухотехніка необхідними засобами (рукавички, пінцет, пакувальний матеріал тощо) та вказує яким чином і які вилучати сліди. Ті сліди, які вилучити спеціалісту вибухотехніку буде важко, необхідно прикрити підручним матеріалом (дошкою, коробкою) та помітити. Після локалізації вибухового пристрою чи його знешкодження фіксацію та вилучення зазначених слідів здійснює спеціаліст-криміналіст.

4. Під час локалізації і знешкодження вибухового пристрою спеціаліст вибухотехнік фіксує особливості застосування тих чи інших засобів: характер впливу, потужність, напрямок, режими охолодження чи НВЧ-впливу. Така фіксація необхідна для подальшого дослідження знешкодженого вибухового пристрою та його фрагментів на предмет його реконструкції, встановлення способу виготовлення та навиків виробника, оцінки властивостей ураження, придатності та ступеня готовності до вибуху.

Якщо стан вибухового пристрою дозволяє його транспортування, то знешкодження проводиться на полігоні. Для транспортування використовуються контейнери, що дозволяють локалізувати вибух масою до 5 кг у тротиловому еквіваленті. В умовах відсутності вказаних контейнерів використовується вантажний бортовий автомобіль, у кузові якого розміщується ящик розміром не менше 1 м x 1 м x 1м, наполовину заповнений піском. Усередині ящика в невелике заглиблення в піску поміщається вибуховий пристрій. Маршрут руху автомобіля з вибуховим пристроєм повинен проходити в стороні від населених пунктів, дитячих установ, густозаселених районів міста, нафто- та газопроводів і сховищ, мостів, тунелів і шляхопроводів. Консультації з вибору маршруту та супроводження по ньому здійснюють чергові наряди ДПС ДАІ. Із автомобіля, що рухається слідом за транспортом із вибуховим пристроєм, здійснюється відеозапис руху колони.

Як спосіб знешкодження вибухового пристрою в ряді випадків використовується його підриг шляхом піднесення до нього впритул антенного пристрою приладу нелінійної локації. За кордоном випускаються спеціальні переносні «знищувачі бомб» (Bomb Ranger), що підривають радіокеровані вибухові пристрої шляхом швидкого перебору можливих команд керування на відстані до 1 км. Установлений задалегідь в охоронюваний автомобіль він викличе підриг вибухового пристрою та врятує життя його власника.

Знешкоджений без вибуху вибуховий пристрій за участю спеціаліста оглядається та попередньо досліджується (без розбирання) на наявність слідів пальців рук, маркувань, надписів і т.д., фотографується з різних ракурсів і упакується в жорстку тару – коробку чи ящик, наповнені ганчір'ям. Така упаковка дозволяє уникнути зайвої тряски та ударів, зменшуючи таким чином ризик руйнування вузлів і схем підричника, контактів і замикачів.

У разі виявлення вибухових пристроїв і їх детонації може виникнути пожежа. Тому до складу слідчо-оперативної групи рекомендується включати й спеціаліста з числа працівників Державної служби України з надзвичайних ситуацій. Останні повинні вживати негайних заходів, спрямованих на своєчасне гасіння пожежі з максимальним збереженням слідової картини та недопущенням виникнення інших вибухів (детонації інших вибухових пристроїв під дією вогню).

Заключний етап огляду місця події при перевірці інформації про замінування об'єкта полягає в фіксації ходу та результату цієї слідчої (розшукової) дії. Основним способом фіксації є складання протоколу огляду місця події з усіма до нього додатками. До додаткових же способів фіксації слід віднести фотозйомку та відеозапис, складання планів. Складання протоколу та застосування додаткових засобів фіксації повинні здійснюватися із дотриманням положень, закріплених у ст. ст. 103-107 Кримінального процесуального кодексу України.

До протоколу огляду місця події в якості додатків долучаються наступні матеріали:

- відеозапис проведення спеціальних вибухотехнічних робіт щодо рентгенографування, розрядження, руйнування, знищення, переміщення вибухових пристроїв, вибухових речовин або конструктивно схожих на них предметів;

- акт перевірки об'єкта на наявність вибухових пристроїв, вибухових речовин або конструктивно схожих на них предметів;

- довідка про категорію небезпечності виявлених вибухових матеріалів;

- акт знешкодження (розрядження, руйнування, знищення) вибухових пристроїв, вибухових речовин або конструктивно схожих на них предметів;

- фототаблиця;

- плани і схеми, графічні зображення оглянутого місця чи окремих речей, відбитки та зліпки тощо.

З місця події обов'язково вилучаються у разі їх виявлення вибухові пристрої, вибухові речовини або конструктивно схожі на них предмети. Усі вилучені речі і документи підлягають негайному огляду і опечатуванню із завіренням підписами осіб, які брали участь у проведенні огляду. У разі якщо огляд речей і документів на місці здійснити неможливо або їх огляд пов'язаний з

ускладненнями, вони тимчасово опечатуються і зберігаються в такому вигляді до того часу, поки не буде здійснено їх остаточні огляд і опечатування.

У випадку ж детонації останніх вилученню також підлягають деформовані предмети зі слідами обвуглення, обплавлення осколкових пошкоджень, а якщо таке вилучення неможливе – то відбираються відповідні зіскоби та змиви; проби ґрунту, обвуглення, а при наявності води – проба води, в якій можуть виявитися розчинні вибухові речовини чи їх окремі компоненти; залишки (обломки) вибухових пристроїв; одяг потерпілих, котрі знаходилися в безпосередній близькості від центру вибуху. При цьому вилучені вибухові матеріали повинні бути оглянуті спеціалістом вибухотехніком для визначення категорії небезпечності, надання рекомендацій щодо подальшого поводження з ними. Пакування вибухонебезпечних предметів здійснюється спеціалістом-вибухотехніком таким чином, щоб унеможливити їх вільне переміщення в упаковці. Вибухові речовини упаковуються в скляну, картонну або паперову тару тощо. Засоби ж підриву, вибухову речовину, а також засоби ініціювання електричної дії та джерела електроживлення розмішувати в одній упаковці під час їх пакування забороняється. Оголені кінці проводів електричних засобів ініціювання засобів підриву повинні бути з'єднані між собою скруткою.

Якщо ж на місці події була виявлена тільки «лялька» (імітація вибухового пристрою), то вона й пакувальний матеріал обов'язково вилучаються. Також слід вилучати за наявності сліди людини, транспорту, знарядь злочину й інструментів, мікрочастинки тощо.

4. Основи призначення вибухотехнічної експертизи

Виконання завдань розслідування кримінальних правопорушень з використанням вибухівки багато в чому залежить від своєчасного призначення низки судових експертиз. Ключову роль у формуванні бази доказів у кримінальному провадженні відіграє висновок вибухотехнічної експертизи.

Слід звернути увагу на те, що дослідження вибухотехнічних об'єктів здійснюється в рамках кримінального провадження, як правило, двічі. Перший раз дослідження таких об'єктів проводить спеціаліст вибухотехнік під час огляду місця події. В рамках даної слідчої (розшукової) дії спеціаліст повідомлює слідчого про властивості та ознаки виявлених вибухових пристроїв чи речовин, а також боєприпасів, надає рекомендації щодо опису їх ознак в протоколі, способів отримання інформації у криміналістичних обліках та інше (більш детально розкрито у попередньому розділі).

На базі пересувних вибухотехнічних лабораторій є можливості проводити окремі види експрес-аналізів вибухівки. Недивлячись на те, що результати таких досліджень не можуть виступати доказами у суді, вони мають важливе значення у висуненні версій, плануванні та організації розслідування.

Будь-яка інформація отримана під час попередніх досліджень повинна бути перевірена в ході проведення судової вибухотехнічної експертизи.

Для забезпечення ефективності отримання від експертів інформації необхідно дотримуватись двох основних правил.

1. Об'єкти повинні бути зафіксовані, вилучені, упаковані і збережені відповідно встановлених вимог і рекомендацій.

2. Тактично правильно повинна бути визначена послідовність призначення експертиз щодо кожного з об'єктів, і вірно визначений перелік питань, які можна поставити на вирішення експерту.

Слід зазначити про те, що слідчому необхідно в кожному конкретному випадку визначати послідовність проведення експертиз з урахуванням інформативності об'єктів, що підлягають дослідженню, особливостей руйнування окремих слідів та інших обставин.

Так, у разі наявності на об'єктах слідів папілярних узорів пальців рук осіб, що можуть бути причетні до вчинення кримінального правопорушення, виникає необхідність проведення в першу чергу *дактилоскопічної експертизи*.

Слід звернути увагу, що потожирові сліди пальців рук залишаються після вибуху на окремих елементах вибухового пристрою, що не були значно деформовані або зруйновані вибухом. При цьому вони можуть бути повністю знищені діями експерта вибухотехніка.

Корисну і важливу інформацію можна отримати в ході проведення *біологічної експертизи* слідів біологічного походження (крові, слини, потожирової речовини, волосся), що залишились на елементах вибухового пристрою або на предметах обстановки місця вибуху.

Дослідження в межах *криміналістичної експертизи матеріалів, речовин і виробів* з використанням фізико-хімічних методів виявлених на місці події та на фрагментах вибухових пристроїв мікрооб'єктів (волокон одягу, частинок фарби, нафтопродуктів чи інших паливно-мастильних матеріалів, часток речовин невідомого походження) дозволяє встановити їх природу, вид, властивості. Зазначені експертизи проводять з використанням інструментальних методів за відповідними методиками, які дозволяють без руйнування, з мінімальним змінням дослідити об'єкт – носій.

Встановлення конструкції вибухового пристрою та його окремих елементів часто зумовлює потребу в проведенні *металознавчого дослідження*, яке дозволяє визначити марку металу використаного для виготовлення пристрою та його елементів, зміну його структури під впливом вибухового навантаження. У разі наявності зварених чи паяних швів конструкції вибухового пристрою можна встановити вид зварювальної техніки, матеріалу, марку електроду, тип припою тощо.

Часто виникає необхідність у розв'язанні ідентифікаційних і діагностичних питань щодо інструментів і обладнання, які використовувались для виготовлення деталей і вузлів вибухового пристрою, через призначення *трасологічної експертизи*. Цим видом досліджень вирішується також завдання щодо встановлення цілого пристрою за його частинами.

Дослідження об'єктів в ході *товарознавчої експертизи* також слід проводити до призначення вибухотехнічної експертизи, оскільки висновки товарознавців дозволять вибухотехнікам вирішити більше коло питань, зокрема встановити за порівняльним зразком боєприпасів або вибухового пристрою точне місце його розташування, його масу, спосіб підриву.

Слідчому перед проведенням вищевказаних експертиз рекомендується попередити кожного експерта про забезпечення збереження мікроскопічних кількостей вибухової речовини на досліджуваних об'єктах.

Комплексна судово-медична та вибухотехнічна експертиза дозволить встановити дистанцію й зону вибуху за особливостями ушкоджень тіла людини. До комплексних вибухотехнічних експертиз, крім судових медиків, також часто залучаються спеціалісти галузі хімії, технології виробництва вибухових речовин, металознавства, криміналістики.

Загальними завданнями, що вирішуються під час вибухотехнічних експертиз, є встановлення природи вибуху, відновлення зовнішнього вигляду та

конструктивних особливостей підірваного вибухового пристрою, принципу його функціонування і застосування.

Предметом даної експертизи є фактичні дані, пов'язані з встановленням належності речовин і виробів до категорії вибухових, з визначенням їх вражаючої здатності й ступеня небезпеки, професійних навичок особи, яка виготовила вибуховий пристрій, відновленням (реконструкції) обстановки місця, де стався вибух, аналіз і деталізація ситуації, що передувала вибуху.

Об'єктами вибухотехнічної експертизи виступають: вибухові пристрої, вибухові речовини, боєприпаси та предмети, що за конструкцією на них схожі; місце та обстановка вибуху; пошкоджені вибухом об'єкти та інші сліди використання вибухівки; матеріали кримінального провадження.

Ідентифікаційними завданнями, що можуть бути поставлені на вирішення експерту вибухотехніку, є наступні:

- встановлення за окремими частинами (фрагментами) єдиного цілого вибухового пристрою або його елементу;
- встановлення спільного джерела походження двох чи більше об'ємів (зразків) вибухової речовини;
- встановлення виду й марки вибухової речовини або вибухового пристрою промислового виготовлення;
- встановлення підприємства, на якому виготовлено промисловий вибуховий пристрій;
- встановлення загальної групової належності двох чи більше вибухових пристроїв;
- встановлення належності слідів, виявлених на досліджуваних об'єктах, предметах обстановки місця події до слідів вибуху.

Діагностичними завданнями, що можуть бути поставлені на вирішення експерту вибухотехніку, є наступні:

- чи мав місце вибух у даній обстановці місця події;
- яка можлива природа вибуху та його технічні причини;
- де мав місце центр (епіцентр) вибуху;
- яка могла бути конструкція підірваного вибухового пристрою та його елементів;
- який був принцип функціонування підірваного вибухового пристрою;
- яка була маса підірваної вибухової речовини;
- які були уражаючі властивості вибухового пристрою;
- який був радіус вражаючої дії вибуху;

- чи володіла особа, яка виготовила вибуховий пристрій, спеціальними навичками та вміннями у галузі хімії й технології вибухових речовин, боєприпасів та вибуховій справі.

У межах вибухотехнічної експертизи може бути проведено експертизу вибухових речовин, продуктів вибуху та пострілу. Її предметом є віднесення або не віднесення досліджуваної речовини до групи вибухових речовин; визначення елементного складу, характерного для індивідуальних і сумішевих вибухових речовин та піротехнічних складів; визначення типу (виду) вибухових речовин; виявлення слідів продуктів вибуху та пострілу; визначення спільної родової (групової) належності досліджуваних вибухових речовин або продуктів пострілу.

Об'єктами даної експертизи виступають будь-які матеріальні носії речовини, що підозрюються на належність її до категорії вибухової. Так, зокрема об'єктами можуть виступати наступні:

- предмети, що можуть бути віднесені до залишків вибухового пристрою (уламки перешкод, залишки годинникового механізму та джерел живлення, уривки дроту, частини пакувального матеріалу тощо);
- ґрунт, інші речовини та матеріали з поверхонь навколо вирви, що утворилася внаслідок вибуху;
- предмети-носії, що містять нашарування можливих продуктів вибухового перетворення вибухових речовин (частинки і мікрочастинки речовин, кіптява);
- порох;
- вогнепальна зброя;
- набої, дріб, картеч, пижі тощо;
- одяг потерпілих або його залишки;
- різноманітні предмети-носії.

У випадках, коли предмети, на поверхні яких залишились сліди контакту з продуктами вибуху, мають великі габарити, об'єкти для дослідження вилучаються таким чином: поверхню обробляють паралельно двома марлевими тампонами, один з яких змочено ацетоном, а інший дестильованою водою. Отримані таким чином змиви (тампони) пакують окремо і направляють на дослідження разом з чистими матеріалами тампонів.

До основних завдань експертизи вибухових речовин, продуктів вибуху та пострілу належать:

- встановлення факту належності даного об'єкта до вибухових речовин або речовин, які можна використати як компоненти для виготовлення вибухових речовин або речовин, порохових зарядів або піротехнічних засобів;
- встановлення способу виготовлення вибухових речовин;

- виявлення мікрослідів вибухових речовин і продуктів їх розкладу на предметах-носіях;
- встановлення за продуктами розкладання вибухових речовин вихідної речовини, яка була використана для вибуху;
- встановлення спільної родової належності вибухових речовин (порохових зарядів).

Питання, що можуть бути поставлені для вирішення експерту.

- Чи є дана речовина вибуховою? Якщо є, то якою саме?
- Чи можуть використовуватись для виготовлення вибухової речовини надані речовини? Якщо так, то в якому сполученні?
- Яким способом – промисловим чи саморобним, виготовлена дана вибухова речовина?
- Чи є на предметі-носії (вказується, на якому саме) сліди вибухових речовин? Якщо так, то яких саме?
- Чи є на даному предметі продукти розкладу вибухової речовини? Якщо так, то внаслідок розкладу якої вибухової речовини вони утворились?
- Чи мають дані вибухові речовини (зазначають порівнювані об'єкти) спільну родову (групову) належність?
- Чи складали раніше вибухові речовини, надіслані на дослідження, єдину масу?
- Чи є в каналі ствола наданої на дослідження зброї сліди продуктів пострілу?
- Чи містять надані на дослідження об'єкти (перешкоди, уражені об'єкти тощо) сліди продуктів пострілу?
- Яким видом порохового заряду були споряджені набойі, за допомогою яких здійснювалися постріли?

Список використаних джерел

1. Кримінальний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25. Ст. 131. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>. (дата доступу 29.10.2018).
2. Кримінальний процесуальний кодекс України. *Офіц. сайт Верховної ради України*. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>. (дата доступу 29.10.2018).
3. Інструкція з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні і розслідуванні, затверджена Наказом МВС України № 575 від 07.07.2017, зареєстрована в Мін'юст України від 31.07.2017 № 937/30805. *Офіц. сайт Верховної ради України*. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0937-17>. (дата доступу 29.10.2018).
4. Інструкція про порядок залучення працівників органів досудового розслідування поліції та Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України як спеціалістів для участі в проведенні огляду місця події, затверджена наказом МВС України № 1339 від 03.11.2015, зареєстрована в Мін'юст України 06.11.2015 №1392/27837. *Офіц. сайт Верховної ради України*. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1392-15>. (дата доступу 29.10.2018).
5. Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки матеріалів та призначення судових експертиз, затверджена наказом Міністерства юстиції від 8.10.1998 р. № 53/5, зареєстрованим в Мін'юст України 3.11.1998 р. № 705/3145, із змінами і доповненнями відповідно наказу Мін'юст України від 29.12.2006, зареєстрована в Мін'юст України № 1393/13267. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98> (дата доступу 29.10.2018).
6. Про Державну службу України з надзвичайних ситуацій: положення, затвердж. постановою КМУ від 16.12.2015 №1052, пп. 16, п. 4/ Урядовий кур'єр

від 25.12.2015— № 242, редакція від 28.03.2018 URL:
<http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1052-2015-%D0%BF>

7. Бакин Е. А. Осмотр места происшествия при преступлениях, совершенных путем взрыва, и некоторые аспекты криминалистических исследований изъятых вещественных доказательств : [методическое пособие] / Е. А. Бакин, И. Ф. Алешина. – М., 2001. – 46 с.

8. Бульба Т. Пошук саморобних вибухових пристроїв : методичні рекомендації / Т. Бульба // Право України. – 2008. – № 3. – С. 60-64.

9. Бандурка О. М. Особливості розслідування кримінальних вибухів / О. М. Бандурка, О. В. Пчеліна, С. С. Лукаш [та ін.] // Актуальні питання діяльності слідчих підрозділів органів внутрішніх справ України : зб. наук. праць факультету підготовки фахівців для підрозділів слідства та дізнання ХНУВС за 2011 рік / за заг. ред. академіка НАПрН України, д-ра юрид. наук, проф. О. М. Бандурки. – Х. : НікаНова, 2012. – С. 32-61.

10. Про затвердження Інструкції про участь співробітників та працівників Українського науково-дослідного інституту спеціальної техніки та судових експертиз Служби безпеки України як спеціалістів в кримінальному провадженні: наказ Служби безпеки України від 19 березня 2016 року № 138 / Офіційний веб-сайт Верховної Ради України: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/en/z0564-16>

11. Про розвиток та вдосконалення судово-медичної служби України: наказ Міністерства охорони здоров'я України від 17 січня 1995 року № 6, / Офіційний веб-сайт Верховної Ради України: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0248-95>

12. Про затвердження Інструкції про поводження з вибуховими матеріалами в органах і підрозділах внутрішніх справ : наказ МВС України від 9 липня 2014 року № 653 / Офіційний веб-сайт Верховної Ради України: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0870-14?lang=ru>

13. Криміналістичне забезпечення процесуального керівництва досудовим розслідуванням кримінальних правопорушень, вчинених із застосуванням

вибухових пристроїв: матеріали міжнародного круглого столу (7 червня 2017 року). – К.: Національна академія прокуратури України, 2017. – 148 с.

14. Жербицький В.Г. Пам'ятка з вибухової безпеки / укл.: Жербицький В.Г., Буханченко О.А., Суслов Д.С., Ізотов О.І., Ганова Г.О. та ін. – К.: Національна академія прокуратури України, 2016. – 52 с.

15. Особливості процесуального доказування у кримінальних провадженнях про злочини, вчинені на тимчасово окупованих територіях : матеріали круглого столу (м. Київ, 26 липня 2016 року). – К.: Національна академія прокуратури України, 2016. – 175 с.

16. 9. Махов В.Н. Использование знаний сведущих лиц при расследовании преступлений: Монография. - М.: Изд-во РУДН, 2000. – 296 с.